

बार्हस्पत्यो भरद्वाजः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्, ७ विराट्

द्यौर्न य इन्द्राभि भूमार्यस्तस्थौ रयिः शवसा पृत्सु जनान्।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दद्धि सूनो सहसो वृत्रतुरम्॥ ६.०२०.०१

इन्द्र- ईशनाधिदैवत । यः । रयिः- सम्पद्भूतो वीरः । शवसा- बलेन । द्यौः- सूर्यः । न- इव । पृत्सु- युद्धेषु । अर्यः जनान्- शत्रून् । अभि तस्थौ- अभिभवति । तम् । उर्वरासाम्- सस्याढ्यभूमिसम्भक्तारम् । सहस्रभरम्- अनन्तधारकम् । वृत्रतुरम्- आवरणनाशकम् । सहसः सूनो- शक्तिज । नः- अस्मभ्यम् । दद्धि- यच्छ ॥१॥

दिवो न तुभ्यमन्विन्द्र सत्रासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम्।

अहिं यद्वृत्रमपो वव्रिवांसं हवृजीषिन्विष्णुना सचानः॥ ६.०२०.०२

दिवो न- सूर्यस्येव । तुभ्यम्- ते । इन्द्र । सत्रा- सत्यमेव । विश्वम्- सर्वम् । असुर्यं- बलम् । देवेभिः- देवैः । धायि- धृतम् । ऋजीषिन्- शत्रूणामपार्जक । विष्णुना- परमात्मना । सचानः- सङ्गतः । अपः- जीवोदकानि । वव्रिवांसम्- वारयन्तम् । वृत्रम्- आवारकम् । अहिम्- सर्पभूतम् । मेधायामप्रज्ञाभूतविले स्थितम् । हन्- अवधीः ॥२॥

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेन्द्रो वृद्धमहाः।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दर्तुमावत्॥ ६.०२०.०३

तूर्वन्- वृत्राणि बाधयन् । ओजीयान्- तेजस्वी । तवसस्तवीयान्- बलीयान् । कृतब्रह्मा- कृतमन्त्रः । वृद्धमहाः- अभिवृद्धमहिमावान् । इन्द्रः । मधुनः- मधुरस्य । सोम्यस्य- रसस्य । राजा- स्वामी । अभवत्- बभूव । विश्वासाम्- सर्वेषाम् । पुराम्- बन्धनानाम् । दर्तुं- विदारकं वज्रम् । आवत्- प्राप ॥३॥

शतैरपद्रन्पणय इन्द्रात्र दशोणये कवयेऽर्कसातौ।

वधैः शुष्णास्याशुषस्य मायाः पित्वो नारिरेचीत्किं चन प्र॥ ६.०२०.०४

इन्द्र- ईशनाधिदैवत । अत्र । दशोणये- बहुहविष्कात् । कवये- सूक्ष्मदर्शिनः । अर्कसातौ- मन्त्रलाभे सति । पणयः- लोभिनो लोभभावनानि वा । शतैः- अनन्तैः स्वगणैः । अपद्रन्- प्राद्रवन् । अशुषस्य- अशुष्कस्य । शुष्णस्य- शोषकस्य रक्षसः । मायाः- वञ्चनाशक्तीः । वधैः- प्रहरणसाधनैः । न प्र अरीरेचीत्- अतिरिक्ता नाकरोत् । किं चन- किमपि । पित्वः- तेषामन्नम् । नारिरेचीत्- सर्वमप्यपाहरत् ॥४॥

महो द्रुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः।

उरु ष सरथं सारथये कुरिन्द्रः कुत्साय सूर्यस्य सातौ॥ ६.०२०.०५

यत्- यदा । शुष्णः- शोषकः । वज्रस्य- इन्द्रप्रहरणस्य । पतने- पाते । पादि- अगच्छत् । तदा । महः- महतः । द्रुहः- द्रोहिणः । विश्वायु- सर्वगतं बलम् । अप धायि- अपाकरोत् । सूर्यस्य- सवितुरात्मनः । सातौ- लब्धौ । सारथये । कुत्साय- कर्मशीलाय कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । उरु- विस्तीर्णम् । सरथम्- समानरथम् । सः- असौ । इन्द्रः । कः- अकरोत् ॥५॥

प्र श्येनो न मदिमंशुमस्मै शिरौ दासस्य नमुचेर्मथायन्।

प्रावन्नमीं साप्यं ससन्तं पृणग्राया समिषा सं स्वस्ति॥ ६.०२०.०६

श्येनः- सुपर्णो मुमुक्षाप्रतीकः । न- च । अस्मै- एतस्मा इन्द्रायेशनाधिदैवताय । मदिमम्- हर्षकरम् । अंशुम्- रसमाहरत् । दासस्य- विषयवासनादासस्य । नमुचेः- बन्धकस्य । न मुञ्चतीति नमुचिरिति यास्कः । शिरः । मथायन्- मथनन् । ससन्तम्- स्वपन्तमात्मविश्वासरहितं मृतप्रायम् । साप्यम्- कामग्रस्तम् । सपस्यायं साप्यः । सपशब्दो वृषणार्थः । सपोपलक्षितकामग्रस्तः साप्यः । नमीम्- कामासक्तिमोचनाय नमन्तम् । प्र- प्रकर्षेण । आवत्- ररक्ष । स्वस्ति- भद्रया । राया- दैवीसम्पदा । इषा- सदेषणाय । सम्- सम्यक् । पृणक्- योजितवान् ॥६॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृळ्हाः पुरौ वज्रिञ्छवसा न दर्दः।

सुदामन्तद्रेक्णौ अप्रमृष्यमृजिश्चने दात्रं दाशुषे दाः ॥ ६.०२०.०७

वज्रिन्- वज्रपाणे । अहिमायस्य- बाधकमायस्य । पिप्रोः- आवरणैः पूरकस्य । दृळ्हाः- दृढानि ।
पुरः- पुराणि बन्धनानि । शवसा- बलेन । न- सम्प्रति । वि दर्दः- विदारितवानसि । सुदामन्-
शोभनदायक । दात्रं दाशुषे- हव्यदात्रे । ऋजिश्चने- आर्जवगतये । अप्रमृष्यम्- अबाध्यम् । तत् ।
रेक्णः- धनम् । दाः- अयच्छः ॥७॥

स वैतसु दशमायं दशौणिं तूतुजिमिन्द्रः स्वभिष्टिसुम्नः।

आ तुग्रं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न सीमुपं सृजा इयध्यै ॥ ६.०२०.०८

सः- असौ । स्वभिष्टिसुम्नः- शोभनैषणीयसुखसम्पन्नः । इन्द्रः । वैतसुम्- वैतसगुणम् । वैतसो
वेगमायातं दृष्ट्वा नमति नापरे । सरिद्वेगेऽव्यतिक्रान्ते स्थानमासाद्य तिष्ठति ॥ कालज्ञः समयज्ञश्च
सदा वश्यश्च नोद्धतः । अनुलोमस्तथास्तब्धस्तेन नाभ्येति वैतसः ॥ मारुतोदकवेगेन ये
नमन्त्युन्नमन्ति च । ओषध्यः पादपा गुल्मा न ते यान्ति पराभवम् ॥ सारासारं बलं वीर्यमात्मनो
द्विषतश्च यः । जानन् विचरति प्राज्ञो न स याति पराभवम् ॥ एवमेव यदा विद्वान् मन्यतेऽतिबलं
रिपुम् । संश्रयेत् वैतसीं वृत्तिमेतत् प्रज्ञानलक्षणम् ॥ इति हि महाभारतम् । दशमायम्- बहुप्रज्ञम् ।
दशौणिम्- बहुहविष्कम् । इभम्- गजमिव । तूतुजिम्- स्वगणस्य सुष्ठु पालकम् । तुज पालने ।
तुग्रम्- चिद्रश्मिमयमात्मसूर्यम् । तुग्रशब्दो रश्मिनामसु पठितः । शश्वत् । द्योतनाय- प्रकाशाय ।
इयध्यै- एतुम् । मातुर्न- जनन्या गर्भादिव । उप सृज- उपासृजत् ॥८॥

स ईं स्पृधौ वनते अप्रतीतो बिभ्रद्वज्रं वृत्रहणं गर्भस्तौ।

तिष्ठद्वरी अध्यस्तेव गर्ते वचोयुजा वहत इन्द्रमृष्वम् ॥ ६.०२०.०९

अप्रतीतः- अप्रतिगतः सन् । गर्भस्तौ- बाहौ । वृत्रहणम्- आवरणबाधकम् । वज्रम्- स्वप्रहरणम् ।
बिभ्रत्- धारयन् । स ईम्- स एषः । स्पृधः- स्पर्धमानान् । वनते- बाधते । अस्तेव- अस्त्रक्षेत्रेव ।

गर्ते- रथे । तिष्ठत्- अध्यतिष्ठत् । ऋष्वम्- महान्तम् । इन्द्रम् । वचोयुजा- मन्त्रयोगेन । हरी-
आकर्षणशक्तिभूतौ प्राणतुरगौ । वहतः- धारयतः प्रापयतो वा ॥९॥

सनेम तेऽवसा नव्य इन्द्र प्र पूरवः स्तवन्त एना यज्ञैः ।

सप्त यत्पुरः शर्म शारदीर्द्धन्दासीः पुरुकुत्साय शिक्षन् ॥ ६.०२०.१०

इन्द्र- परमेश्वर । एना- अनेन मन्त्रेण । यज्ञैः- दानैः पूजाभिः सङ्गतिकरणैः । पूरवः- पूरकाः ।
स्तवन्तः- स्तुवन्तः । ते- तव । अवसा- रक्षया । नव्यम्- अभिनवसम्पदम् । सनेम- सम्भजेम ।
दासीः- विषयवासनादास्यभावनानि । हन्- नाशयन् । पुरुकुत्साय- कर्मशीलायोपासकाय । कुत्सा
एते हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । शिक्षन्- यच्छन् । शारदीः- कालमयानि । सप्त पुरः-
प्रभूतानि पुराणि बन्धकानि । शर्म- शर्मणा वज्रेण । दर्त्- विदारितवान् ॥१०॥

त्वं वृध इन्द्र पूर्व्यो भूर्वरिवस्यन्नुशने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातम् ॥ ६.०२०.११

इन्द्र- परमेश्वर । त्वम् । उशने- कामयमानाय । काव्याय- सूक्ष्मदर्शनयुक्ताय । वरिवस्यन्- सम्पदं
कामयन् । पूर्व्यः- पुरातनः । वृधः- अभिवृद्धः । असि- भवसि । नववास्त्वम्- नव्यनिवासम् ।
अनुदेयम्- अनुदातव्यम् । स्वं नपातम्- आत्मनः सन्ततिम् । महे- महते । पित्रे- जनकाय । परा
ददाथ- दत्तवानसि ॥११॥

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमतीर्ऋणोरपः सीरा न स्रवन्तीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वशं यदुं स्वस्ति ॥ ६.०२०.१२

त्वम् । धुनिः- कम्पकः । इन्द्र । स्रवन्तीः- प्रवन्तीः । सीराः- नदीभूताः । अपः । धुनिमतीः-
कम्पनवतीः । न- च । ऋणोः- अगमयः । शूर- समर्थः । समुद्रम्- अर्णवं वासनामयहृदयसमुद्रम् ।
प्र- प्रकर्षेण । अति पर्षि- पारयसि । स्वस्ति- क्षेमेण । तुर्वशम्- क्षिप्रकारिणम् । यदुम्- याज्ञिकम् ।
यजते इति यदुरिति शब्दकल्पद्रुमे । नियतं वा । यम उपरमे । पारय- तारय ॥१२॥

तव ह॒ त्यदिन्द्र॒ विश्व॑मा॒जौ स॒स्तो धुनी॒चुमु॒री या ह॒ सिष्व॑प्।

दी॒दय॑दि॒त्तुभ्यं॒ सोमे॑भिः सु॒न्वन्द॒भीति॑रि॒ध्मभृ॑तिः प॒क्थ्य॑र्कैः ॥ ६.०२०.१३

तव- ते। ह। इन्द्र। आजौ- युद्धे। त्यत्- तत्। विश्वम्- सर्वं कर्म। धुनीचुमुरी-
कम्पनशीलादनशीलौ। सस्तः- मृतौ युद्धे स्वपतः। या- यौ तौ। सिष्वप्- अवधीः अस्वापयः।
इध्मभृतिः- इध्मधारकः। पक्थी- पक्वमनाः। दभीतिः- आवरणबाधकः। तुभ्यम्- ते। सोमेभिः-
रसान्। सुन्वन्- निष्पादयन्। अर्कैः- मन्त्रैः। दीदयत्- त्वामुदीपयति ॥१३॥

Dr. Rangraha